

KÓPECZI BÉLA—R. VÁRKONYI ÁGNES:

II. RÁKÓCZI FERENC

„Művelt Nép” Tudományos és ismeretterjesztő kiadó,
Budapest, 1955. 408 oldal.

Hósi múltunk történetének kevés kiemelkedő személyiségét övezi olyan osztatlan megbecsülés és szeretet még a késői utódok részéről is, mint II. Rákóczi Ferencet. Az elmúló évszázadok nem hamvasztották el annak a szeretetnek a tüzeit, amely több, mint két és fél évszázaddal ezelőtt a Beszkidek lejtőin váró magyar és kárpát-ukrán jobbágyokban fellángolt.

Ha azt kutatjuk, hogy mi emelte ilyen nagyra népünk előtt és mi véste ilyen mélyen a szívekbe II. Rákóczi Ferenc nevét, akkor elsősorban azt a döntő tényezőt kell figyelembe vennünk, hogy a Rákóczi vezette szabadságharc volt 1848 előtt a legnagyobb méretű, a legnagyobb tömegeket megmozgató és leghosszabb ideig tartó függetlenségi harcunk, melynek dicsó ragyogását nem tudták elsötétíteni a bukást követő évtizedek sötét felhői sem. A „Bécs alját nyargaló” szegénylegények, a „nemzet nagy szabadságtalanságának helyre állítása végett” fegyvert fogó jobbágyok emlékében nem halt meg „édes urunk”, a nagy fejedelem alakja, aki egykor, hatalmas földesúr létére kaszával felfegyverzett, rongyos ruhájú jobbágyok élére állt és nyolc évre feltámasztotta az idegen hódítók által halálra ítélt kuruc-világot. Ez a kuruc-világ akkor a Habsburg-elynomáshoz képest szabadabb életet jelentett a magyarországi nem magyar ajkú népek számára is, s ezért harcoltak a szlovák, kárpát-ukrán, román jobbágyok is a szabadságharc győzelméért magyar testvéreikkel együtt. A szabadságharc bukása után pedig ők is a magyarokkal együtt búsongtak a szomorú végen, s gyönyörű dalokban tallóztak a „Rákóczi vojna” szívet dobogató emlékein.

A kuruc-világ minden dicsősége, — ami még csak szebbé vált a rákövetkező keserű évtizedek visszaemlékezéseiben —, egybeforrott Rákóczi névével. A nép gondolatában ő testesítette meg a szabadság felé áradó reménységet, vágyakozást, a nyolc évig tartó hősi küzdelmet, s a bukás utáni keserű elnyomatásban is a bujdosó Rákóczi maradt reményt-nyújtó vigasz.

A szabadságharcban is a legkevesebb áldozatot hozó és a küzdelem ügyétől leghamarabb eltántorodó uralkodóosztály örökre száműzte őt hazájából, de a száműzött féltő, szerető otthonra talált a nyomorúságos kunyhókban és mindazok szívében, akik új kuruc-világot vártak.

Rákóczi nevével indultak harcba a parasztok 1735-ben, őt idézte a nagy napokban halhatatlan költőnk, Petőfi Sándor örökszép verse, és meghajtotta Rákóczi emléke előtt az elismerés, megbecsülés zászlaját, történelmünk másik kimagasló alakja: Kossuth Lajos is.

A múlt század második felétől kezdve egyre több történetíró figyelme fordult a szabadságharc felé és egyre többen igyekeztek életre kelteni a „kuruc-világ letűnt árnyait”. Ezek a kísérletezések azonban többnyire a szabadságharc nemesi szemléletét tükrözték és elhanyagolták a nép kezdeményező szerepének, a harcban való részvételének bemutatását. Emellett e történelmi munkákat átszötte a múlt század végén egyre erősebbé váló nacionalizmus káros hatása is. Mindezek ellenére azonban ezek a történetírók nagy mennyiségű anyagot tártak fel a szabadságharc korából és szinte napról-napra menve felkutatták és feldolgozták a harc vezére, II. Rákóczi Ferenc életének történetét.

*

Ezek után könnyen felmerülhet bennünk az a gondolat, hogy így R. Várkonyi Ágnes és Kőpeczi Béla számára nem jelentett nehéz feladatot II. Rákóczi Ferenc életrajzának megírása. Megmondhatjuk azonban rögtön, hogy ez csak látszat, és még hozzá nagyon csalóka látszat!

Annak ellenére ugyanis, hogy főként Thaly Kálmán és Márki Sándor munkássága valóban rengeteg anyagot tárt fel és dolgozott fel Rákóczi életével kapcsolatban, még mindig sok feltáratlan adat és feldolgozatlan probléma maradt hátra a jelenkor történészei számára is. Rákóczi és a nép viszonyának megfelelő ábrázolásával — ami pedig számunkra a legfontosabb — adós maradt az elmúlt korok történetírása és úgyszintén nem tekinthetjük teljesen kielégítőnek hadvezéri és államférfiúi képének eddigi ábrázolását sem.

Rákóczi eseményekben gazdag élete évtizedeken keresztül sok történetíró figyelmét magára vonta. Ezek a történetírók, — bár nem egyszer különböző utakon —, arra törekedtek, hogy a nép által megalkotott szabadsághős Rákóczi-portré mellé újabb képeket alkossanak történelmünk e nagy alakjáról. Az új portrék többsége formájában romantikus szemléletű volt, — de nem a romantika népi értelmében —, és tartalmában egyre inkább elhalványult Rákóczi igazi lényé a szeretetteljes kezekkel, de mégis helytelenül ráaggatott pazar díszek súlya alatt. E történetírók munkássága nyomán a szabadságáért küzdő nép vezére egyre jobban elvesztette minden szabadságharcos, forradalmi jellemvonását és olyan magasságokba emelkedett, ahonnan nem lehetett sok mondanivalója az élet mindennapi igájában küszködő néptömegek számára.

Ez a rajongó, már szinte miszticizmusba csapó Rákóczi-kultusz, bár helytelen irányú, de szinte törvényszerű ellenhatást vont maga után. Az új ábrázolás Szekfű Gyula: „A száműzött Rákóczi” című munkájában domborodott ki legélesebben, mely munkát — ha talán némi túlzással illették is a „Rákóczi gyalázás” vádjával —, semmiképpen sem tarthatunk helyes ábrázolási módnak. Mi helytelenítjük történelmi alakjaink idealizálását, de elítéljük azt az irányzatot is, amely tárgyilagosság álarcá alatt igyekszik sárba rángatni történelmünk nagyjait.

A közügyeket nem érintő magánélet titkaiban túrkáló, a meglévő gyengeségeket mértéktelenül felnagyító, torzítva ábrázoló történetírás nem alkalmas arra, hogy mi kövessük és magunkénak ismerjük el, még akkor sem, ha az a legelfogadhatóbbnak látszó módszerekkel és bizonyítási eljárással nyúl is a témához. A marxista történetírónak a valóság helyes ábrázolása a feladata s a lényegest kell kihangsúlyoznia, ami valamilyen formában okulásul szolgálhat az utókor számára.

A vázlatosan elmondottakból láthatjuk, hogy R. Várkonyi Ágnesnek és Köpeczi Bélának milyen ellentétes irányzatú ábrázolások után kellett megrajzolniuk az igazi Rákóczi alakját. Nem volt ez könnyű feladat. Olyan Rákóczi-képet kellett megalkotniuk, amely éles, bíráló marxista történelemszemlélettel készül, de tartalmazza azokat a színeket is, amelyeket a nép szeretete évszázadokon keresztül Rákóczi alakjára rakott. Főleges sallangoktól, cifraságoktól mentes alakot kellett megformálniuk, aki egyszerű tisztaságában vonzóbb és elragadóbb a korábbi, sokszor már giccs-szerű arcképeknél.

A könyv olvasása közben az a meggyőződés alakul ki bennünk, hogy a szerzők a nép által kialakított szabadságharcos Rákóczi-képet vették kiindulási alapul, amelyet azután marxista történelemszemlélettel tovább tökéletesítettek a fejlődésben való dialektikus ábrázoláson keresztül Rákóczi alakjának élethű, hiteles megformálásáig.

A szerzők igen helyeselhető módon fogtak hozzá az életrajz megírásához, amikor a kor általános társadalmi, gazdasági és politikai viszonyainak keretei között fejlődésében ábrázolták Rákóczi életét. Bár minden mondatukból kicsendül a hősök felé áradó szeretet, mégis élesen bíráló szemmel látják meg a hiányosságokat, tárják fel az árnyoldalakat, melyeknek bemutatása és bátr feltárása csak nagyobb, emberibb teszi Rákóczi alakját.

Úgy érezzük, hogy a szerzők szerencsésen megtalálták a helyes és mások által is követendő formát történelmi alakjaink ábrázolásához. Az egész munkán keresztül érezhető az a törekvés, hogy a húsból-vérből való igazi Rákóczit formálják meg, aki egyesíti magában a szabadsághóstit, a fejedelmet és az embert, pozitív és negatív vonásaival, aki a történelmi helyzet formáló, alakító hatása alatt fejlődik kimagasló történelmi személyiséggé.

A munka vizsgálatánál előljáróban elmondhatjuk, hogy a szerzők

stílusa igyekszik hasonlítani a szabadságharc korának szép magyar beszédéhez, minden zavaró archaizálás nélkül, hogy ezzel is érzékeltesse a kor sajátos levegőjét. A kor levegőjének érzékeltetése végett felhasználják a kuruc népköltészet gazdag motívumait, s úgyszintén Rákóczi „Emlékiratai”-nak és „Vallomásai”-nak egyes részeit, valamint korabeli levélrészleteket is.

Csak dicsérhető az a mértéktartás, amelyet a szerzők az idézetek használata terén tanúsítanak. Ők a történetírás nehezebb, de minden kétséget kizáróan értékeesebb formáját követik, amikor nem végnélküli idézetekkel akarják pótolni az értékelést és állásfoglalást. Csak ott és annyiban élnek az idézet nyújtotta lehetőségekkel, ahol az feltétlenül szükséges és ahol a korabeli szavak a kor levegőjének érzékeltetésén túl tömörebben fejezik ki a mondanivalókat, mint az esetleges magyarázó leírás.

A dialektikus módszer érvényesül a tények sokrétű bemutatásán és Rákóczi történelem-formálta fejlődésének ábrázolásán keresztül egyaránt. A szerzők nem tagadják hőjük jellemének kialakulásánál a Rákóczi-család szabadságharcos hagyományainak jelentős szerepét, azonban élesen rámutatnak arra, hogy a társadalmi, gazdasági, politikai viszonyok alakulásának Rákóczi életére gyakorolt hatása és az ország bajainak közvetlen személyes tapasztalása volt a döntő erő, ami végül is a szabadságáért fegyvert fogó nép élére állította őt. Az a fiatal főúr, aki a hegyaljai felkelés idején még elszökik az őt vezérének kívánó nép elől, még nem azonos azzal a történelmi személlyel, aki hat évvel később, a dolhai vereség híre után is folytatja útját a szétvert paraszt csapatokhoz, mert ki akarja érdemelni „a nép bizalmát és szeretetét”. Ahhoz, hogy ez megtörténjen, Rákóczi életében is végbe kellett menni a császári üldözésnek, a börtönnek, a vesztőhely árnyékának, a hontalan bujdosásnak, mert csak így, a saját üldöztetésén, szenvedésein keresztül tudta megérteni a nép tarthatatlan helyzetét, és csak ezen keresztül találhatta meg a nép feléje nyújtott kezét.

A szerzők meggyőzően bizonyítják Rákóczi életén keresztül is, hogy nem a hősök csinálják a történelmet, hanem a történelem alakítja ki a hősöket. Ezt a bizonyítási eljárást nem egy kategorikus megállapítással intézik el, hanem az események hű ábrázolásával és maga az olvasó vonja le az elmondottakból a következtetést. A bizonyításnak ez a módja kétségen kívül a leghelyesebb és legértékesebb minden másfajta módszerrel szemben.

Úgyszintén csak helyeselhető a társadalmi és gazdasági háttér széleskörű bemutatása, ami azonban sohasem jut el a terjengősségnek olyan fokáig, amelyben már szinte elveszik az életrajz főalakja. Ezt a szerzők azzal érik el, hogy elsősorban azokkal az eseményekkel, személyekkel foglalkoznak, akik Rákóczival közvetlen kapcsolatban voltak, s csak

másodlagosan érintik a közvetett vagy egészen távoli kapcsolatú eseményeket és személyeket. Ez a tendencia még a gazdasági viszonyok bemutatása közben is érvényesül, s így szinte egy pillanatra sem szakad meg az életrajz folyamatos vonalvezetése.

A munka foglalkozik a szabadságharc egész történetével, de csak azok a harcselekmények elevenednek meg részletesebben, amelyekben Rákóczi közvetlen részt vett. Kevés szó esik például a dunántúli harcokról, amelyek a fejedelem közvetlen részvétele nélkül folytak le. A munka életrajzi jellege ezt a tárgyalási módot kívánja meg, s csak dicsérni lehet R. Várkonyi Ágnes szerzői önuralmát, aki annak ellenére, hogy jelentős eredményeket ért el a dunántúli hadműveletek kutatása terén, most mint nem elsősorban szükségeset, mellőzi eredményeinek a könyvbe való terjedelmes beolvasztását.

Ez a szigorú következetesség persze akaratlanul is némi hiányérzetet hagy az olvasóban, mert e szempont követése miatt kevés és kis terjedelmű a győztes ütközetek bemutatása, s csak a Rákóczi közvetlen irányításával lezajlott, de sajnálatosan veszteséggel végződő csaták ábrázolása ölel fel hosszabb terjedelmet. Ez döntő mértékben a munka életrajzi jellegéből fakadó hiányosság, amin a szerzők nehezen tudtak volna segíteni. A munka — a korábbi katonai feldolgozásokkal ellentétben — így sem lehangoló olvasmány, mert a szerzők arra törekednek, hogy a vesztes csaták után újra meg újra bemutassák Rákóczi törhetetlen hitét a szabadságharc győzelmében, újabb hadművelési terveit és a néptömegek hősiességét, kitartását, áldozatvállalását, amely a csalódások ellenére is mindvégig fő jellemvonása az elnyomottak magartásának. Nem félnek megbírálni Rákóczi magartását a néppel szemben, de nem fogják fel vulgárisan a kérdést és nem tévesztik szem elől, hogy Rákóczi minden egyéni kiválóságai mellett is az uralkodóosztály tagja volt, s az osztálykorlátok, ha más mértékben is mint a többi főúri vezetőt, de őt is sokszor kötötték elhatározásában és cselekedetében.

Érdekes és értékes megoldást nyújt a könyv harmadik része, amely a bujdosó Rákóczival foglalkozik. Sok Rákóczi-kor iránt érdeklődő ember emlékezetében még élénken él a Szekfű által megrajzolt kép; a száműzötté, aki — Szekfű értékelése szerint — a magyar néptől elfeledten, idegenül kóborol külföldön és délibábokat kerget, hogy elnyerje álmai netovábbját, az erdélyi fejedelmi széket. A szerzők bár felhasználják Szekfű kutatásainak tárgyi adatait, azonban tolluk alól az igazi Rákóczi kerül ki; az, aki odahagyta hatalmas vagonját, hogy a hazától való bujdosás keserű útjain járva, minden tőle telhetőt megtegyen, minden lehető külföldi segítséget felhasználjon hazája, népe szabadságának helyreállításához. Rákóczi maga mondta: „... hogy ha úgyszintén meztelenül térnék vissza Magyarországra, megalázkodással jóváhagynék minden jog- és szabadságtiprát, ami ott történik. Ezzel lerontanám annak a lehetőségét, hogy a jövőben szükség esetén a haza védelmezőjének feladatát

elvallalhasam... Így megmarad a remény, mert utolsó lehelletemig megőrzöm a nép szeretetét, mely a nép szívében mindig élni fog irántam..."

*

A mű szerkezeti felépítése, tagolása, az egyes részek terjedelme megfelel Rákóczi életében az egyes szakaszok fontosságának, jelentőségének. A 408 oldalnyi terjedelemből 90 oldal foglalkozik Rákóczi ifjúságával, 285 oldal a szabadságharcral és 75 oldal Rákóczi bujdosásával. A terjedelmnek az ilyen arányú megoszlása mindenképpen helyeselhető, mert annak ellenére, hogy a szabadságharc csak nyolc évet töltött be Rákóczi életében, ez a nyolc év volt életének a döntő, legértékesebb szakasza. Ugyanígy helyeselhető, hogy terjedelmileg a második helyen áll Rákóczi ifjú éveinek ismertetése, mert hiszen ez a fejezet tárgyalja fejlődésének azt a szakaszát, amelynek végén képessé vált arra, hogy egy szabadságért fegyvert fogó nép élére álljon. A legrövidebb lapszámban ismertetett harmadik rész, a bujdosó Rákóczi küzdelmeinek tárgyalása tulajdonképpen csak 66 oldalon történik, mert a szerzők munkájuk végén eléggé nem dicsérhető módon, az 1953-as Rákóczi-kiállítás szellemében nem Rákóczi halálával zárják munkájukat, hanem megrajzolják napjainkig az élő Rákóczi alakját. Ez így helyes, mert hiszen Rákóczi 1735-ben bekövetkezett halála után is az eszme, amelyért harcolt, amelynek szolgálatára élete nagy részét áldozta, tovább élt, és ma is erős mozgató rugója népünk szabadságának, függetlenségének megvédésére irányuló igyekezetünknek.

Több ábra és térkép teszi szemléltetőbbé és érthetőbbé a szerzők munkáját. Távol áll tőlünk, hogy szűk szakmai szempontoktól vezérelve indokolatlan kívánságokat támasszunk a munkával szemben, de mindenestre erősen kifogásolható, hogy a szerzők a jelentős részben hadműveletekkel foglalkozó munkához mindössze egyetlen hadműveleti vázlatot mellékeltek. A hadműveleti vázlatok elhanyagolásának pedig úgy a szerző, mint az olvasó egyaránt kárát vallja. A szerző azért, mert sokszor éppen a hadműveleti vázlatok hiánya miatt jut helytelen következtetésekre, az olvasó pedig így nehezen tudja áttekinteni az általa egyáltalán, vagy kevéssé ismert hadműveleti eseményeket. Ezt a hiányosságot szerintünk az sem indokolhatja kellőképpen, hogy a mű nem hadtörténelmi feldolgozásként készült.

Értékes kiegészítő részként kapcsolódik a műhöz a szövegben előforduló idegen kifejezések magyarázata, valamint a bő forrásismertetés, ami feltétlenül jelentős útmutatást ad a Rákóczi élete és a szabadságharc története iránt érdeklődők számára.

A szerzők a három főrészeire való tagoláson kívül harmincnégy fejezetre osztják munkájukat. Az egyes fejezetek Rákóczi életének legfontosabb, kiemelkedő állomásai szerint foglalkoznak az eseményekkel. A mű stilisztikai és érdemi egységét általában sikerrel biztosították a szerzők, bár az első rész, Rákóczi ifjúsága, nem kelt olyan kiforrott-

ság benyomását, mint a második részé. Valahogyan némi töredékesség érződik ezen a részen, mintha utólagosan öntötték volna végső formájába, mikor már kevés idő maradt erre a munkára. A legsikerültebb talán „A nemzet felemelkedéséért” című fejezet, amely kimagasló meg-elevenítő erővel, ragyogó, stílussal ábrázolja a nemzetéért fáradhatatlanul dolgozó, sokoldalú fejedelem alakját. A mű stílusa mindvégig szép, mértéktartó, élvezetes, olvasmányszerű, s az olvasóban kiváltott feszült érdeklődés vetekszik egy szépirodalmi munka hatásával.

Nem tudunk egyetérteni azonban a 390—391. oldalon Thaly Kálmánról alkotott értékeléssel. Általában kedvelt témája a kuruc korral foglalkozóknak Thaly mértéken felüli ostorozása, pedig a mai történetírók is nem kis mértékben az ő munkásságának összegyűjtött adataiból dolgoznak. Egy pillanatilag sem állítjuk, hogy nincs szükség Thaly munkásságának bírálatára, és azt sem, hogy nem kell helyteleníteni egyoldalú beállítását és romantikus nacionalizmusát. Erre föltétlenül szükség van! De Thaly Kálmánról *csak annyit* írni, hogy: „A függetlenségi párt politikusa „a fejedelem íródeákjának szerepét” játszotta, s attól sem riadt vissza, hogy saját költeményeit eredeti kuruc verseknek tüntesse fel”, egyoldalú beállítás.

* *

Végezetül, de nem utolsósorban, vizsgáljuk meg, hogy mit jelent jelen munka a hadtörténetírás és néphadseregünk tagjai számára. Előjáróban már megállapítottuk, hogy ez a mű nem hadtörténelmi feldolgozásként készült s ezért helytelen lenne minden ilyen jellegű követelményt támasztani vele szemben. Bár a mű katonai kérdésekkel foglalkozó része döntő zömében eddig nyomtatásban megjelent feldolgozásokra támaszkodik, ennek ellenére mégis több olyan értékelést találhatunk benne, amelyek valószínűleg érdekes szempontokat jelentenek a Rákóczi szabadságharc korával foglalkozó hadtörténetészek számára is.

Néphadseregünk tagjai ezen túlmenően értékesen forgathatják R. Várkonyi Ágnes és Köpeczi Béla munkáját. Egy szabadsághős élete, küzdelmei, áldozatos munkája, mély hazaszeretete és népszerűtete lelkesítő példa mindannyiunk számára. Történelmünknek olyan kimagasló alakjáról szól ez a munka, aki nemcsak mondta, hanem egész életművével bizonyította szavainak igazságát: „Minden cselekedetem célja kizárólag az volt, hogy megérdemljem a nép bizalmát és szeretetét.”

Talán kissé elkoptatott már az a megállapítás, hogy: „Ez a munka történetírásunknak igen értékes darabját alkotja.” Ennek ellenére most sem mondhatunk mást. A szerzők szép, de nehéz feladatra vállalkoztak, s feladatukat sikerrel oldották meg. Az olvasók részéről köszönet illeti őket azért, hogy ezzel az egyszerű külsejű, de belülről annál értékesebb tartalmú munkájukkal történetírásunk régi hiányosságait pótolva, megírták Rákóczi igazi, mélyen emberi vonásokat tartalmazó életrajzát.

Nagy László